

VITRUVIUS DE ARCHITECTURA CÍMŰ MŰVE
A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR
COD. LAT. 32. KÉZIRATÁBAN

1. A kódex származásának kérdése

A budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 32. jelzetű kódexe¹ 1877-ben Konstantinápolyból került jelenlegi helyére, amikor II. Abdul Hamid szultán Corvinákkal és más, Mátyás könyvtárából származó kódexekkel, ajándékként Budapestre küldte.² A kódex ekkor új, zöld bőrkötést kapott, és ugyancsak ekkor írták bele, (1. és 2. kép) arany tintával az első oldalon látható török nyelvű dedikációt (A törvényhozó szultán Szulejman khan ő felsége ideje óta, a topkapui császári palota könyvtárában őrzött könyvek közül való – Az oszman birodalom padisahja, a felséges II. Abdul Hamid khan ő felsége, Magyarország tudomány egyetemének adott ajándéka. 1294. (1877). Rebbi ül evvel 25-én. (Dr. Erdődi Béla fordítása).)³

A kódexben nincs semmiféle bejegyzés, amely a tulajdonosra és a mű származására utalna. Az 1881-es *Catalogus* szerint eredetileg Francesco Sforzáé volt (*Codez olim Francisci Sforza ducis Mediolanensium.*), amit azonban a kutatók egy része nem fogad el.⁴ Valóban, a jelenlegi, díszítés nélküli forma és az igénytelen másolói munka nem mutat előkelő tulajdonosra. Vannak mégis adatok, amelyek a kódexnek a Sforza-udvarból való eredete mellett szólnak.

A Konstantinápolyban őrzött kódexeket a visszaküldés előtt többen látták, mégpedig az eredeti kötésükben. Két kutatónak, Dethiernek és Mordtamannak lehetősége nyílt a kódexeket tanulmányozni, és eredményeikről beszámoltak a Magyar Tudományos akadémiának.⁵ Katalógusukban szerepel többek között az a négy papírkódex is (jelenleg, 21, 22, 27. és 32. szám alatt a budapesti Egyetemi Könyvtárban), amely Gabriele de Concorezio, Festus Pompejus műveit, a *Scriptores*

¹ *Catalogus codicum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestini*, MDCCCLXXXI. 15–16.; Mezei L., *Codices latini medi aevi Bibliothecae Universitatis Budapestiensis*. Bp. 1961. 47; Pellegrin, E., *La bibliothèque des Visconti et des Sforza ducs de Milan au XVe siècle*. Paris, 1955. 357.; Krinsky, C.H. *Seventy-Eight Vitruvius manuscripts*. in *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XXX(1967), 53.

² Csontos J., *A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése*. in *Magyar Könyvszemle*, 1877. 57–58.

³ Idézi Csontos, i. m.

⁴ Vö. Pellegrin, i. m. 357.

⁵ *Catalogue Scientifique et historique des codices de la bibliothèque impériale du Sérail*. idézi Ipolyi Arnold, *Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése 1862-ben*. in *Magyar Könyvszemle*, 1878. 117.

historiae Augustae c. művet és Vitruvius *De architecturá*ját tartalmazza. Ezek Dethier szavai szerint⁶ ... *se distinguent par la relieure en veau (un en perchemin) sur laquelle il y a des bordures d'abeilles et le timbre en buste du Duc avec la legende Franciscus Sforza Mediolanensium Dux POMPP*. Ebből tehát az derül ki, hogy a Vitruviust tartalmazó kódex eredeti kötésén Francesco Sforza pecsétje volt.

Megerősíteni látszik a kódexnek Sforza-udvarbeli eredetét egy másik momentum, amely ezen kívül a Budára kerülés körülményeihez is adalékol szolgál. Ez a milánói hercegnek egy 1488 november 10-én keltezett, Corvin Jánosnak szóló levele.

Mediolani X. Novembris 1488.

Duci Joanni Corvino.

*Crebris quondam exterarum gentium in Italiam incursionibus effectum est, ut nonsolum Romana, idest, latina lingua amissa sit, sed omnes fere preclarissimorum auctorum libri sint ex Italia asportati. Ex quibus quicquid reliquiarum superfuit, videmus beneficio Dei optimi mazimi, qui ingenia horum temporum aperuit, in lucem productum esse, sed desunt adhuc multa, inter que mazima portio est doctissimi vocabulorum interpretis Festi Pompei, quem integrum in Biblioteca Vestra et quam Serenissima parentis Vestri Majestas summa sua laude, et opera vere Regia comparat, aut inter libros eruditissimi Viri Domini Thadei Parmensis preceptoris Vestri esse certo accepimus, qui nuntius ingenti profecto nos letitia affectit, cum putaremus alioquin pulcherimum opus penitus esse deperditum, hujus igitur habendi non parvo desiderio incensi sumus nos et Illustrissimus patruus noster, qui his studis admodum delectatur et libentissime legit, que non sint vulgo comunicata. Quare hortamur, et quam possumus, studiosissime rogamus Illustrissimam Dominationem Vestram, ut hujus eruditissimi voluminis participes nos faciat, ex his duobus alterum impertiendos, ut aut librum ipsum ad nos mittat tantisper, dum hic transcribi curemus, aut illic ipsa ejus exemplum confici jubeat quam emendatissimum ac quam celerius fieri possit, deinde ad nos mittatur. Hoc tanti a nobis estimabitur, ut inter jucundissima Dominationis Vestre erga nos obsequia collocaturi simus.*⁷

A herceg egy Festus Pompejus-műről ír, amelyet minden bizonnyal kölcsönkapott Corvin Jánostól. A kódexet aztán újra bekötve három más kézirattal együtt visszaküldte Budára.⁸ A Lodovico Sforza által így Budára küldött kódexek egyike lehetett az, amelyben a Vitruvius-mű található.

Említettük, hogy a szakemberek némelyike nem látja bizonyítotttnak a Sforza-gyűjteményből való származás tényét. Élisabeth Pellegrin például, aki Budapesten

⁶Idézi Pulszky Ferenc *A Corvina maradványai* c. cikkében in *Magyar Könyvszemle*, 1877, 150. és köv.

⁷Közölve in Nagy Iván – b. Nyári Albert (szerk.) *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. III. (282. sz.) 445–446.

⁸V. ö. Pulszky, i. m. 150.

személyesen is tanulmányozta a kódexeket, elsősorban az igénytelen színvonal (papír, díszítés elmaradása) másodsorban a címer és ex-libris hiánya miatt vonja kétségbe a milánói/paviai hercegi gyűjteményből való eredetet.⁹ Pellegrin 1939-ben már a szultán által átkötetett kódexeket tanulmányozta, és nyilvánvalóan nem volt tudomása a Dethier-féle leírásról és így arról sem, hogy az eredeti kötésen rajta volt a Sforza-pecsét. Minthogy bizonyosan nem ismerte az általunk idézett, Corvin Jánosnak szóló levelet sem, ítéletét csak a konkrét tapasztalatra alapozta. Márpedig az eredeti kötésen szereplő egykori Sforza-megjelölés, valamint az említett Sforza-levél fontos körülmények a kódex származásának megítélésében.

A Cod. lat. 32. jelzetű kézirat három művet tartalmaz. Vitruvius tíz könyvének szövege az ajánlással, fol. 1^r-en kezdődik (3. kép) incipit: „Cum divina tua mens...”, expl. fol.131^v: „... omnia architecturae membra in decem voluminibus haberet explicata.” Ezt követően az ff. 132^r–136^v üres. A következő oldalon, f.137^r Pier Candido Decembrio *Peregrina historia* c. műve kezdődik: *P. Candidi in libris Peregrine hystorie Ad doctissimum Nicholaum Aramboldum Parmensem Juris utriusque Doctorem Prefacio*, és befejeződik fol. 162^r: *P. Candidi peregrine hystorie liber tertius de muneribus Romane rei publice feliciter finit*. Ugyanezen az oldalon kezdődik Decembrio másik műve, a *Grammaticon*: *P. Candidi gramaticon liber primus incipit de usus antiquitate scribendi ad Insignē Juris utriusque doctorem Guarneriū Casteloneū ducalem consiliarum*. A mű, amely két könyvből áll, a f.191^r-n fejeződik be: *P.CANDIDI GRAMATICON liber secundus explicit de proprietate verborum latinorum feliciter. Finitus die ultimo Novembris Mcccc^o Lxiiij*. A hátralevő oldalak, 191^v – 196^v üresek.

A kéziratban mindössze egyetlen illusztráció található, Decembrio *Peregrina historia* c. műve első könyvének végén, (4. kép) a fol. 144^v-n (*P. Candidi peregrine historie liber primus Explicit de Cosmographia veteri et nova*). Maga az ábra, egy szélrózsát mutató rajz, szöveg között van, és mintegy fél oldalnyi nagyságú.

A kódex anyaga papír, a vízjelek a Briquet-katalógus 6591–6601 közötti csoportjának felelnek meg, amelybe Milánóban 1420 és 1485 között használatos papírok tartoznak. Az írás típusa „kerekded minuscula” (Csontos), halvány tintával írva. Mindhárom mű ugyanazon kéz írását mutatja. A széles margókon igen kevés a jegyzet, többnyire korrekció, amely a scriptor kezétől származik.

A fentiek alapján nem lehet kétséges, hogy a kézirat Milánóban készült. A *De architectura* mellett szereplő további művek elvezetnek a milánói humanisták világába, pontosabban Decembrióhoz és köréhez.¹⁰ Ebben a szellemi közegetben

⁹ L'auteur de catalogue, imprimé en 1881 affirme que ces quatre manuscrits ont appartenu à Francesco Sforza, duc de Milan, sans fournir aucune preuve de cette assertion. Les notes et photographies que j'ai prises moi-même d'après 3 de ces manuscrits en 1939 confirment qu'ils ne portent aucune trace de cette provenance, ils sont d'écriture italienne, mais sur papier, à peine ornés et sans armoiries ni ex-libris; I. m. 357. és köv.

¹⁰ Pier Candido Decembrio volt a legkiválóbb humanista Filippo Maria Visconti udvarában. A herceg halála után tisztséget vállalt a Repubblica Ambrosiana nevű rövidéletű köztársaságban, ami közrejátszott abban, hogy ne kerülhessen be a hercegséget megszerző Francesco Sforza udvarába. Kénytelen volt elhagyni Milánót, először Rómába ment, V. Miklós udvarába, majd Nápolyba. 1460 és 66 között ismét Milánóban élt, de a hercegtől semmilyen állást nem kapott (jóllehet még életrajzát is megírta). Vö. Zaccaria, V. *Sulle opere di Pier Candido Decembrio*. in *Rinascimento*, 7 (1956), 13–74.

Vitruviusnak nagy szerep jutott, amit a XV. század második felében keletkezett több másolat is bizonyít. Ennek szükségképpen hatással kellett lennie az építészekre és az építészeti kultúrára, és nem erőszakolt, ha összefüggést látunk a Vitruvius-tanulmányok és Filarete traktátusának létrejötté között. Még távolabbra tekintve, valószínűleg szerepük volt abban is, hogy az első olasz Vitruvius-fordítás éppen itt jött létre.

2. Vitruvius-tanulmányok Decembrio humanista körében

Pier Candido Decembrio a klasszikus antik szerzők között igen jelentősnek tekintette Vitruviust. Ez bebizonyosodik abból a listából, amely az általa fontosnak tartott latin szerzőket és műveiket sorolja fel: itt Vitruvius neve és a *De architectura* is megtalálható.¹¹ A kéziratban, amelyben ez a lista szerepel, van még egy Decembrio-jegyzeteket tartalmazó, saját kézzel írt „mindenes gyűjtemény” is, többek között Vitruvius művéből vett idézetekkel.¹² Az idézetek az I. könyvből („*Caria civitas...*” „*Quemadmodum...*”), a II-ből („*Dinocrates architectus...*” „*Mazime autem...*”) a III-ből („*Corpus enim...*” „*Item corporis...*”), az V-ből („*Prozime autem...*” „*Constituantur autem...*”) és a VI-ből („*Atrius Greci...*” „*Aristipus philosophus...*”) származnak. itt a szöveg végén (fol. 172^r) ábra is látható (5. kép), amely egy párkány-részletet, két oszlopfőt, és két lábazatot ábrázol: „*FORME COLUMNARUM EX VITRUVIO ARCHITECTO*”.

Vitruvius művében történik utalás illusztrációkra, amiből következtetni lehet arra, hogy a mű eredetileg tartalmazott szemléltető rajzokat. A jelenleg ismert legrégebbi kéziratok azonban már minden bizonnyal illusztrálatlan archetípus(ok)ról készültek, így nincs illusztráció sem a Harleianus 2767 (London British Museum), sem a Gudianus 69 (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek) kódexben. Rendkívül ritka a rajzos ábrázolás a későbbi másolatokban is, és a vitruviusi szöveg első igazi illusztrálására csak a Fra Giocondo-féle nyomtatott kiadásban került sor 1511-ben. Mindebből az következik, hogy a Fra Giocondo előtti illusztrációk középkori eredetű rajzok másolatai, amelyek nélkülözik a Vitruvius által leírt építészeti fogalmak szakszerű ismeretét csakis, mint a klasszikus építészetben való jártasságot.

Decembrio rajzai megegyeznek a Schletstatensis (Sélestat) 17 kódexben lévőekkel, amelyeket Bernhard Bischoff reprodukált (6–7. kép).¹³ Tudnunk kell, hogy ezek a rajzok további két kéziratban is megtalálhatók: az egyik Buonaccorso Ghiberti *Zibaldonéja* (Firenze, Biblioteca Nazionale, Codex Banco Rari 228), a másik

¹¹Ez a „*QUE EX LATINIS SCRIPTORIBUS MAGIS NECESSARIA*” című lista a milánói Ambrosiana R 88 sup. jelzetű kéziratában található (ff. 172^v–173^r). Kiadva: Sammut, A., *Unfredo duca di Gloucester e gli umanisti italiani*. Padova, 1980. 38. Ld. róla Mirella Ferrari tanulmányát: *Fra i „latini scriptores” di Pier Candido Decembrio e biblioteche umanistiche milanesi: codici di Vitruvio e Quintiliano*. in *Vestigia, Studi in onore di Giuseppe Billanovich*, Roma, 1984. 247–264.

¹²ff. 164^r–172^r. *P. CANDIDI COLLECTANEA RERUM DIVERSARUM ET MEMORABILUM*. A kézirat szöveg átirását ld. Ferrari, i. m. 249–250.

¹³Bischoff, B., *Die Überlieferung der technischen Literatur in Artigianato e tecnica nella società dell' alto medioevo occidentale*, Spoleto, 1971, 267–296., I–IX. tábla. Ugyanez in *Mittelalterliche Studien*, Stuttgart, 1981. III. Tafel XIX bis XXVII.

egy 1453-ból való Vitruvius szövegmásolat, amely Nápolyban készült, másolója¹⁴ Antonello Ferrario (Firenze, Biblioteca Nazionale, Codex Magliabechiano XVII.5.) (8. kép). A négy rajz számos hasonlóságot és számos eltérést mutat, a részletes elemzés azonban nem ennek a tanulmánynak a feladata. Ezúttal mindössze néhány észrevétel megtételére szorítkozunk, amely Decembrio Vitruvius-tanulmányaira, és – közvetve – a budapesti kézíratra vonatkozik.

Scaglia, idézett tanulmányában, a rajzok és a kísérő nomenklátúra közös jellegzetességei alapján arra a megállapításra jut, hogy a Sélestat-kézirat és az 1453-as Vitruvius közvetve, vagy közvetlenül azonos modellre vezethetők vissza: *The close similarity between architectural designs on the Sélestat folios and on the 1453 Vitruvius (...) as to surface ornament, profiles (excepting that the location of dentils on the right-side entablature is a fault of copywork) and terminology indicate that the later work of 1453 was derived directly or indirectly from the Sélestat model.*¹⁵ A Buonaccorso-változat azonban, az előbbiekkal szemben mutatott lényeges eltérései folytán az eredeti archetípusnak egy másik verzióját használhatta: mint Scaglia megállapítja, *Buonaccorso's prototype was another version of the original set, different to a certain extent from the Sélestat folio and its prototype.*¹⁶ Ami mármost a Decembrio-rajzokat illeti, közeli rokonságot mutatnak a Sélestat fóliókon lévőekkel, még szorosabb a hasonlóság a firenzei 1453 Vitruviusséival.

Már önmagában az figyelemreméltó momentum a két rajzon, hogy Decembrio is egy oldalon egyesíti a rajzokat, amely máshol (Buonaccorso rajzait is ideértve) nem látható. A párkány tagozatainak vizsgálata mutatja aztán a legtöbb azonosságot. Megfigyelhető, hogy a tojásléc (*ovatum*) feletti *sima* mindkét esetben meredeken előreszőkő „bukó sima” lett (a Sélestat-rajzon ez „álló sima”), és mindkét helyen hiányzik a hozzá tartozó kísérőszöveg. További azonosság a párkány-részeket összefoglaló három megjelölés: *corona*, *zophorus* és *epistilium* (ill. *epistylum*). A három párkány kísérőszövegei az alábbi képet mutatják:

¹⁴Krinsky, C.H., i. m. Kristeller, P. O., *Iter Italicum*. E rajzok eddigi legalaposabb analizisét ld. Scaglia, G., *A translation of Vitruvius and copies of late antique drawings in Buonaccorso Ghiberti's „Zibaldone”*, in *Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 69. Part. 1. 1979. 9. és köv.

¹⁵I. m. 12a/b.

¹⁶I. m. 12/a.

fronticula	Fronticula	fronticula
sima	sima	sima
frons	frons	frontem
sima		
ovatum	ovatum	ovatum
frons	frons	frontem
cimatium	cimatium	cymatium
denticuli	denticuli	denticuli
cimatium	cimatium	cymatium
zoforus	zophorus	zophorus
frons	frons	frontem
cimatium	cimatium	cymatium
corsa	corsa	corsa
cimatium	cimatium	cymatium
corsa	corsa	corsa
	corona	corona
	zophorus	ophorus
	epistylum	pistilium

Mindebből látni, hogy Decembrio nem törekedett a rajzon szereplő terminusokat összevetni a vitruviusi nevekkal (*fronticula*, *ovatum* pl. nem szerepel Vitruviusnál), hanem csupán másolatot készített a mintául szolgáló rajzról. A *sima* terminus elmaradásának az lehet az oka, hogy a mintául szolgáló rajz pontatlan volt, mint ahogy az 1453 Vitruviusban lévő rajzon is látszik a bizonytalanság az egyes tagozatok és a név megfeleltetésében. Hasonlóságot mutat a rajzok melletti nevek írásmódja is, amennyiben a függőlegesen írt három terminus *corona*, *zophorus* és *epistilium* majusculával van írva, sőt Decembriónál minden terminus ezzel az írásmóddal készült, ami teljességgel analógiák nélkül áll a másik két ismert rajzot figyelembe véve.

Talán már ennyi elegendő annak valószínűsítéséhez, hogy Decembrio és az 1453 Vitruvius másolója, Antonello Ferrario azonos modellt használhattak, mivel lehetetlen, hogy egymástól függetlenül azonos helyen hagyjanak hiátust (*sima*) és használjanak az ismert több verzióban hiányzó kifejezéseket (*corona*, *zophorus* és *epistilium*). Bizonyosnak látszik továbbá az is, hogy ez a modell nem lehetett azonos a Sélestat 17 kódexével: erre utalnak a megfigyelt grafikai és nomenklatura-beli eltérések. Az látszik valószínűnek, hogy a mintául szolgáló rajz az archetípusnak egy másik változata volt.

Elképzelhető, hogy a rajz valamely kódexben megvolt egyszerre Milánóban és Nápolyban, és nem zárható ki az sem, hogy a kódexben Vitruvius-szöveg vagy esetleg teljes *De architectura* volt. Figyelembe kell venni azonban azt a lehetőséget is, hogy a két másolat ugyanarról az eredetiről készült és a kérdéses kódex éppen Decembrio révén került Nápolyba: a milánói humanista 1541-ben Rómából jövet

rövid időt töltött a városban és a rajzot tartalmazó művet eljuttathatta valakinek a nápolyi humanisták vagy humanista érdeklődésű előkelőségek közül. Ezt nem látszik kizárni az a körülmény sem, hogy a Nápolyban keletkezett 1453 Vitruvius szövege egy G családhoz tartozó eredetiről készült.¹⁷ Ismeretes,¹⁸ hogy a *Collectaneában* többségben vannak azok a motívumok, amelyek a HS családdal való rokonságot mutatják, találhatók mindazonáltal olyan olvasatok is, amelyek egy EG típushoz tartozó példány használatára utalnak.

Végül felmerülhet az a kérdés, hogy az 1453 Vitruvius rajzai nem másolatai-e a másfél évtizeddel korábban (1437) keletkezett *Collectanea*-beli rajzoknak. A kétségtelen azonosságok mellett mutatkozó különbségek meg kell, hogy győzzenek ennek valószínűtlenségéről. Itt van mindenekelőtt a másik párkány rajza, amely Decembriónál hiányzik, az 1453 Vitruviusban (a Sélestat 17-tel megegyezően, de attól eltérő módon) megvan. Különbség figyelhető meg a rajzok elhelyezésében is: Decembrio változatán a párkány rajza látható fölül, mellette az ión és a dór oszlopfejezés és alattuk a két „bázis”. Az 1453 Vitruviusban lévő rajzon a sorrend fordított, amennyiben itt a két bázis van fölül a két oszlopfejezéssel és alattuk a két párkány; mellesleg a Sélestat 17 fóliókon egy harmadik sorrend figyelhető meg: bázisok (35^r), párkányok (35^v) és a két oszlopfejezés (36^r).¹⁹ Különbség a két változat között az is, hogy míg Decembrio a neveket (*fronticula*, *sima stb.*) beleírta az egyes tagozatokba, addig az 1453 Vitruviusban lévő rajzon – a hagyományos módnak megfelelően – a nevek a rajz mellett szerepelnek.

Mint említettük, a budapesti Vitruvius-változat illusztrálatlan, így a rajzokkal kapcsolatos fenti megfigyeléseink nincsenek közvetlen összefüggésben a tanulmány tulajdonképpen tárgyát képező kézirattal. Mégsem ítéljük feleslegesnek őket, mivel egyfelől úgy véljük, feltétlenül gazdagítják a Decembrio Vitruvius-tanulmányairól kialakítandó képet, másfelől adalékkul szolgálhat annak vizsgálatához, vajon Decembrio milyen kézirat(oka)t használt e tanulmányok során.

A *Collectanea* Vitruvius-jegyzetei és a rajzok tulajdonképpen előtanulmányoknak tekinthetők azokhoz a teljes szövegmásolatokhoz, amelyek 1440 körül készültek és kerültek ki Decembrio köréből. Az akkori Vitruvius iránti érdeklődés tisztán filológiai jellegére mutat az, hogy a másolatok címettjei nem építészek voltak, hanem humanisták, illetve humanista érdeklődésű mecénások. Így Decembrio egyik átírását Humfrey of Gloucester hercegnek, a másikat Francesco Pizolpasso milánói érseknek készítette.

Decembrio kapcsolatban állt Gloucester hercegével,²⁰ aki klasszikus szerzők műveit kérte tőle. A milánói humanista „fontos” auctorokra tett javaslatát valószínűleg annak a listának a másolata tartalmazta, amely az általunk már ismert mi-

¹⁷Ciapponi, L. A., *Fra Giocondo da Verona and his Edition of Vitruvius*. in *Journal of the Warburg ...* XLVII (1984). III. Appendix, 89. és alább.

¹⁸Ferrari, i. m. 258.

¹⁹Ld. jelen tanulmányunk 10. jegyzetét.

²⁰Humfrey of Gloucester (1390–1447) a XV. század első felében az angol humanizmus egyik legjelesebb alakja volt. Az oxfordi egyetem protectora lett 1430-ban, és az egyetemre hagyta könyvtárát is. V. ö. *Duke Humfrey and English humanisme in the fifteenth century*. Catalogue of an exhibition held in the Bodleian Library Oxford, Oxford, 1970. ld. még Sammut, i. m. és uő. *Fra Pavia, Milano e Oxford: trasmissione di codici*, In *Vestigia ...* Roma, 1984.

lání kódexben van (*que ex latinis scriptoribus magis necessaria*).²¹ Eltérek a vélemények a Vitruvius-másolat keletkezésének időpontjáról, de azt sem sikerült eddig egyértelműen megállapítani, vajon Decembrio maga készítette-e az átírást, vagy valaki mással íratta le a szöveget.²² A herceghez került Vitruvius-kéziratnak a további sorsa nem egészen ismert; van olyan nézet, amely azonosítja azzal a XV. sz. első feléből származó kópiával, amely az oxfordi könyvtárban van jelenleg is.²³

A Gloucester-hercegnek készült Vitruviusnál számunkra sokkal fontosabb a másik, amelyet Decembrio Pizolpasso érseknek ajándékozott, ugyanis az a budapestinek szinte ikerpárjának látszik. Az érsek halála (1443) után a könyvtáráról készített inventárum szerint ez a Vitruvius-szöveg a kódexben ugyanazzal a két Decembrio-művel együtt szerepelt, mint a Cod. lat. 32-ben: *Vitruvius de architectura, et Candidi tria opuscula in papiro cum tabulis nudis. Incipit: Cum divina tua. Finit: latinorum felicitas*.²⁴ A „tria” megjelölése némi zavart okozott a kódex tartalmának meghatározásában: a *Historia peregrina* ugyanis három könyvből áll, és ha a *Grammaticon* is mellette szerepel, akkor ez együtt – az utóbbi két könyvével együtt – már öt könyvet jelent. Meggyőzőnek látszik ebben a kérdésben az a vélemény,²⁵ amely a *finis*ben szereplő szavak alapján egyértelműen bizonyítottnak tekinti mindkét Decembrio-mű jelenlétét.

A Pizolpasso által birtokolt kódexről, amely a többi könyvvel együtt a milánói Dóm könyvtárába került, ez az egyetlen jelzés maradt fenn: maga a mű sajnos elkallódott. Ez is elegendő azonban annak megállapításához, hogy az 1440-es évek elején készült Milánóban egy olyan Vitruvius teljes szövegét tartalmazó másolat, amely együtt szerepelt Decembrio két művével, a *Historia peregrinával* és a *Grammaticonnal*. Minthogy a budapesti kódex tartalmilag azonos ezzel, kézenfekvő az a feltételezés, hogy az 1463-ban keletkezett budapesti kódex másolata az egykori Pizolpasso-kódexnek, sőt az a lehetőség is felmerült, hogy magának Decembriónak a műve.²⁶

A hatvanas években további másolatok készültek, és ez a tény összefüggésben lehet Decembrio visszatérével Milánóba. Az egyik 1462-ből való és készítője Bonino Mombrizio, Decembrio közeli munkatársa és barátja; a kéziratot tartalmazó kódex jelenleg a milánói Biblioteca Ambrosianában van, jelzte A 137 sup.²⁷ A másik az egy évvel későbbi budapesti Cod. lat. 32.

Az A 137 sup. esetében mindenekelőtt az a figyelemreméltó, hogy másolója közel

²¹ A két lista azonosságáról Rovetta, A., *Cultura e codici vitruviani nel primo umanesimo milanese*. in *Arte lombarda*, nuova serie, 60. 1981. 10. és köv.

²² Rovetta, i. m. 10. 1440-re teszi a keletkezést és Decembrio saját munkájának tartja az átírást, míg Ferrari, i. m. 261. 1441-re vagy közvetlenül ez utánra, és más írórt feltételez.

²³ Rovetta, i. m. 10.

²⁴ A Pizolpasso-könyvtár inventáriumának kiadása: Magistretti M., *Due inventari del Duomo di Milano del secolo XV*. in *Archivio storico lombardo*, XXXVI (1909), 302–313.: a Vitruvius a 65. tétel alatt szerepel.

²⁵ *Tuttavia la parola 'latinorum' indicata nel finit dell'inventario non può essere desunta che dal Grammaticon*. Ferrari, i. m. 262/35.

²⁶ *Considerando che la Grammatica di Decembrio era divisa in due parti, ritroviamo qui i „tria opuscula Candidi” della trascrizione per Pizolpasso, di cui evidentemente questo codice è una copia e, considerata la datazione, potrebbe essere ancora opera del Decembrio*. Rovetta, i. m. 11.

²⁷ Krinsky, i. m. 57. Rovetta, i. m. 11–12.

állt Decembrióhoz, akinek jelentősége a milánói Vitruvius-tanulmányokban így teljesen nyilvánvalóvá válik. A budapestihez hasonló papírkódexben szintén megvan a teljes szöveg, a továbbiakban azonban egy *Repertorium summarium Librorum M. Ceti Faventini Architectonicae* című mű van a *De architectura* mellé kötve.²⁸ Fontos momentum, hogy ez a Vitruvius-verzió is illusztrálatlan. A szöveg vizsgálata és összehasonlítása a *Collectanea* szövegével ahhoz a felismeréshez vezette Ferrarit, hogy az a kódex, amelyet Decembrio tanulmányozott, hasonló ahhoz, amely alapján Mombrizio a maga másolatát készítette, ha nem egyenesen azonos azzal.

3. A Cod. lat. 32. és a Vitruvius-szöveghagyomány

A milánói Vitruvius-másolatok ismeretében először is az a kérdés tisztázandó, vajon a budapesti szöveg írója nem azonos-e valamelyik ismert milánói másolóval. Az írások egyszerű összevetése is meggyőző arról, hogy a budapesti Vitruvius-szöveg nem származhat sem Decembrio, sem Bonino Mombrizio kezétől. A Cod. lat. 32. írástípusa az ún. rotunda (Csontoszi „kerekded minusculát” mond), amelyhez képest a Decembrio által használt humanista kurzív és a Mombriziónál jellemző humanista félkurzív fejlettebb típust mutat. Ezt megerősíti a konkrét összehasonlítás.

Először Decembrio írását összevetve a Cod. lat. 32. egy részletével,²⁹ majd Mombrizio írásával szembesítve a budapesti kézirat egy másik helyét³⁰ – a 9–12. képen élénk társuló képet kapjuk.

A Cod. lat. 32. szövegének íróját tehát nem azonosíthatjuk egyik általunk említett milánói humanistával sem. Ezt még megerősítik azok a hibák, amelyek meglehetősen nagy számban fordulnak elő a szövegben. Már Csontoszi megállapította,³¹ hogy a szövegben igen sok hiba található, és nincsenek javítva. Ezek lehetnek egyszerű elírások: *laziamentum* (helyesen: *lazamentum*, fol. 47^r – Rose, 125. 17.), származhatnak bizonyos nevek nem ismeréséből *Diognetus* helyett *Diogenes*, *Poliorcetes* helyett *Poliocretes* szerepel, stb. A hibák nagy száma azonban a szöveg nem értéséből ered; így lehet: *uti pilla committatur* a helyes *uti pila cum mittatur* (fol. 60^v – Rose 125, 17.) helyett és fordulhat elő *poena* helyett (a káriaiak bűnéről van szó) *penna* (fol. 3^r). Ennek alapján az látszik valószínűnek, hogy az író nem is a művelt humanisták, hanem a scriptorok között kell keresni.

A Vitruvius-szöveghagyomány szempontjából a kérdés az, vajon a budapesti kódex szövege melyik ismert típushoz tartozik. A Vitruviust hazakerülése után először szövegkritikai szempontból tanulmányozó Ábel Jenőnek meglehetősen lesújtó véleménye alakult ki a szöveg minőségéről. Egynesen „értéktelennek” tartotta, mivel az a már ismert változatok egy variánsának bizonyult.³² A kéziratban

²⁸Ferrari, i. m. 158. és alább részletesen ismerteti a kódex tartalmát és jellemzőit, ugyanitt alapos bibliográfia található Mombrizio alakjáról és működéséről.

²⁹II. prol. 1. *Dinocrates architectus cogitationibus et solertia fretus, cum Alexander rerum potiretur, profectus est e Macedonia ad exercitum regiae cupidus commendationis. is e patria a propinquis...* Rose – Müller – Strübing kiadása, Lipsiae, Teubner, 1867. 31.

³⁰III. prol. 1. *voluit sicut constituta, non efficitur ut possint homines obscuratis sub pectoribus ingenuis scientias artificiarum penitus latentes quemadmodum sint iudicare.* Rose–Müller–Strübing, i. m. 63.

³¹I. m. 57.

³²Dr. Ábel Jenő, *Corvinocodezek. Értekezések a M.T.A. Nyelv és Széptudományi Osztálya köréből*,

előforduló jellegzetes olvasatok, kihagyások és a hibák azt tanúsítják – Ábel Jenő véleményével egyezően –, hogy nincs szó sem önálló szövegtípusról, sem az eddig ismert olvasatokat gazdagító új megoldásokról. Szövegünkben zömmel azok az olvasatok és hibák vannak meg, amelyek a H (HS) családdhoz tartozó változatokat jellemzik. A Krohn által a G családra jellemzőnek mondott olvasati hibák közül mindössze egy található meg a Cod. lat. 32 szövegében:³³ *innumerabiles moderationes* 113^v. (helyesen: *innumerabili modo rationes*, Krohn, [1912] X. 16.) A többi esetben az a változat fordul elő, amelyet Krohn a kritikai kiadásában a legjobb megoldásnak fogadott el. Az alábbi összehasonlítás világosan mutatja ezt a tendenciát:

<i>Krohn, 1912</i>	<i>A G család hibái</i>	<i>Cod. lat. 32.</i>
ducuntur I.1,4 altitudinem V.10,2	dicuntur altitudines	ducuntur f.2 ^v altitudinem f.60 ^v
nulla VI.2,1 spatiosiores VI.3,8	nullo spatiosiores	nulla f.66 ^r spatiosiores f.66 ^r
disciplinam docilem I.1,3	disciplinas docilem	disciplinam docilem f.2 ^r
patiuntur II.8,18	patiantur	patiuntur f.28 ^v
domum VI.pref.1.	donum	domum f.63 ^r
dixerunt VII.pref.6	direxerunt	dixerunt f.74 ^v
forte VII.3,7	porte	forte f.79 ^v
veteri I.4,12	vetere	veteri f.11 ^r

Ennek alapján valószínű, hogy a Cod. lat. 32. másolója olyan szöveg alapján dolgozott, amely nem a G családdhoz tartozott. További vizsgálat pedig egyenesen arra mutat, hogy ez a másolat alapjául szolgáló változat a HS szövegcsalád egy példánya lehetett. A Cod. lat. 32. szövegében csaknem mindaz a jellegzetes olvasat megtalálható, amely Rose második kiadása³⁴ szerint a HS családot jellemzi, és amelyek viszont a G család szövegeiből hiányoznak. Ezek közül néhány: *ab* (I. 13,11–f. 7^v), *in* (I. 20,23–f. 11^v), *ipsarum columnarum altitudo modulorum* (III. 72,11–12–f. 37^v), *latum* (VI. 142,17–f. 67^v), *ea* (VIII. 186,2–f. 87^v), *ad* (IX. 230,25–f. 107^v), *est* (X. 247,–18–f. 114^v) stb.

A HS családdhoz való tartozást mutatja néhány olyan esetben is, amelyet Ferrari a *Collectanea* esetében a hovatartozás motívumaként jelölt meg:³⁵ *octo* (III. 1,2: 65.13–f. 34^v) és *imitantur* (VI. 7,4: 150.15–f. 71^v). Úgy tűnik tehát, a Cod. lat. 32. mintájául egy HS családdhoz tartozó szöveg szolgálhatott, amely – miként ezt Ferrari feltételezi³⁶ – minden bizonnyal létezett abban az időben Milánóban.

VIII. köt. Bp., 1880. Szerk. Gyulai Pál, 59.

³³Marcus Vitruvius Pollio, *De architectura libri decem*. edidit J. Krohn, Lipsiae, in aed. Teubneri, 1912.

³⁴Vitruvii, *De architectura*, iterum edidit Valentinus Rose, Lipsiae, 1899.

³⁵*I. m.* 258.

³⁶*Uo.*

Felmerül az a kérdés, vajon ez a mintául szolgált kézirat nem hozható-e kapcsolatba az ismert két milánói Vitruvius-szöveg, a *Collectanea* és az Ambr. A 137 sup. autográfjával, vagyis a másolatok alapjául szolgált eredetijével. A fentebb említett két példa (octo, ill. imitantur) közös motívum a *Collectanea* és a Cod. lat. 32. szövegében. Ismeretes, hogy az a kódex, amelyet Decembrio a *Collectanea* jegyzeteinél használt hasonló/vagy azonos a Bonino Mombrizio által mintaként kezelt szöveggel.³⁷ Kézenfekvő feltételezni, hogy a Bonino-féle A 137 sup. és az egy évvel későbbi, Cod. lat. 32 szövege között is hasonló összefüggés van. A három szöveg összevetése azt mutatja, hogy vannak eltérések, de azonosságok is a jellegzetesnek mondható pontokban. Nem követi a Cod. lat. 32 a *Collectaneában* és az A 137 sup. szövegében egyaránt meglévő hibákat:

(I.1,5) 4.21: <i>ferundo</i>	<i>ferendo</i> f. 3 ^r
(—, —) 4.22: <i>nata</i>	<i>nota</i> f. 3 ^r
(I.1,6) 5.7: <i>locaverunt</i>	<i>collocaverunt</i> f. 34
(II.6,5) 43.23: <i>id sic om.</i>	<i>autem id sic et</i> f. 23 ^v

A közös hibák közül megtalálhatók viszont a Cod. lat. 32-ben az alábbiak:

(I.1,5) 4.17: *uti non uno* (f. 2^v), (III.1,2) 65.13: *octo* (f.34^v), (III.1,3) 66.1: *circumque* javítva in *circinique* (f. 35^r). Mindez arra enged következtetni, hogy a Cod. lat. 32. másolója hasonló szöveg alapján dolgozott, mint Decembrio és Mombrizio, ha ezt azok forrásával – az említett eltérések miatt – nem is lehet azonosítani.

Összegzésül megállapítható, hogy a budapesti Cod. lat. 32. Vitruviusának szövege egy Milánóban létezett HS típusú autográfól készült meglehetősen hibás másolat, amely a korabeli milánói másolatokkal mutat hasonlóságot. Íróját Decembrio humanista körében kell keresni, ahol a *De architectura* ismert, és tanulmányozott klasszikus mű volt.

³⁷Ferrari i. m. 261.